

2. Бахтін М. Гуманізм як принцип виховання сучасної молоді / Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 117-120.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. — 343 с.
4. Бойко А. М. Парадигмальні напрями виховання: варіанти вибору // Рідна школа – 2001. – Березень. – С. 7-9.
5. Борисенко Ю., Гвильдис Е. Професійно-нравствена культура студента и роль куратора в ее формировании // Новий колегіум. – 2007. – № 4. – С. 11-35.
6. Вишневський О. Педагогіка в пошуках духовності // Рідна школа. – 2005. – № 7. – С. 3-5.
7. Дем'янюк Т.Д. Організація виховного процесу у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі: Навч.-метод, посібник. – К., 2006. – 415 с.
8. Жижко Т. Інтенсифікація професійної підготовки студентів: системний підхід / Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 92-96.
9. Калмиков Г.В. Випереджаючи свій час: гуманістичний погляд у майбутнє / Педагогіка і психологія. – 2000. – № 4 (29). – С. 116-124.
10. Кулікова Л.Б. Духовний світ давніх греків як приклад виховання сучасних моральних цінностей/ Педагогіка і психологія. – 2000. – № 4 (29). – С. 125-133.
11. Лопатинська В. Морально-гуманістичний зміст спілкування // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 27-30.
12. Мазуркіна В.О. Гуманізація взаємин учителів і старшокласників у позаурочній роботі загальноосвітньої школи. – К., 2001. – 47 с.
13. Мойсеюк Н. Педагогіка. Навчальний посібник. – К., 2007. – 656 с.
14. Огнев'юк В. О. Філософія освіти нині орієнтована на дитиноцентризм... // Почат. шк. – 2001. – № 3. – С. 1-3.
15. Пархоменко О.М. До питання оновлення парадигми виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка / Педагогіка і психологія. – 2007. – № 1 (54). – С. 28-34.
16. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. – К., 2006. – 352 с.
17. Чибісова Н.Г. Формування культурної особистості – завдання сучасної освіти / Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3 (36). – С. 135-139.

УДК 81'23

Кравчина Т.В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РІВНЕВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТІВ

Стаття присвячена психологічному аналізу й узагальненню основних підходів до вивчення рівнів розуміння тексту з позиції необхідності розвитку розумових здібностей студентів вищого навчального закладу.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших і найскладніших питань психології читання є розуміння тексту. З'ясування психологічних особливостей процесу розуміння тексту потребує визначення рівнів розуміння, які виступають визначальним моментом читання і при наявності яких читач дістає можливість усвідомити задум автора, проникнути у зміст твору і зробити відповідні висновки.

Мета даної статті - визначити основні рівні процесу розуміння тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя вивчення рівнів розуміння тексту стало предметом уваги для різних наук: філософії, психології, лінгвістики, семіології та ін. Відповідно до цього дослідники виділяють декілька підходів до вивчення даної проблеми: філософський - Г. Гадамер, М. Хайдеггер, А.А. Брудний; лінгвістичний - Л.П. Якубинський, В.В. Віноградов; психологічний - Н.І. Жинкін, Л.С. Виготський; психолінгвістичний - А.М. Шахнарович, А.А. Залевська, Ю.А. Сорокін, Т.М. Дрідзе; когнітивний - Т.А. Ван Дейк, В.З. Демьянков та ін.

В лінгвістиці і психолінгвістиці І.А. Зімнею, А.А. Залевскою, Т.М. Длідзе, А.І. Новіковим всебічно розглядалися структурні і змістовні характеристики розуміння тексту і визначалися рівні, ступені розуміння.

У вітчизняній психології основоположниками вивчення проблеми розуміння текстової інформації є Л.С. Виготський, А.Р. Лурія, їх послідовники в сфері смислоутворення - Н.І. Жинкін, А.А. Залевська, А.А. Смірнов, Ю.А. Сорокін, Т.М. Длідзе, А.І. Новіков, В.А. Артемов.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз наукової літератури свідчить про те, що є різні підходи, які визначають рівневий характер розуміння - від смутного, нерозчленованого розуміння до виразного. Рівні розуміння можна вважати характеристикою глибини розуміння. Одним з перших на рівневий характер розуміння звернув увагу П.П. Блонський. Цікавий експериментальний матеріал дозволив йому встановити чотири основні стадії розуміння. На першій стадії - стадії найменування - відбувається лише заміна сприйнятих поняттями. Друга стадія - розуміння смислу або специфікації. Третя - пояснення через відоме, четверта - стадія пояснень, яка відповідає реальній дійсності. «Виражаючись мовою логіки, - пише П.П. Блонський, - на першій стадії досягається *genus* - рід, на другій - *differentia specific* - специфічна ознака, на третій і четвертій - *ratio* - знання: спочатку як максимально відоме, тобто суб'єктивно явне, потім - як дійсно реальне» [1, с.53]. До цих стадій процес розуміння не зводимо, але вони, безперечно, мають місце.

Рівневий характер розуміння відзначають і інші дослідники. Наприклад, вивчаючи психологію читання С. Фессенден виділив 7 рівнів розуміння. На першому рівні читач отримує відчуття (зорові, слухові), на другому - відбувається ототожнення об'єктів сприйняття і лише на третьому рівні можна говорити про впізнання. Взагалі-то всі ці три рівні можна об'єднати, оскільки 1 і 2 рівні - це констатація дії подразника на органи чуття і без такої дії взагалі неможливе сприйняття чого-небудь. На четвертому рівні виділяються нові специфічні риси інформації, а п'ятий рівень - смисловий, виділяється і смисл, і підтекст сприйнятого. Шостий і сьомий рівні, де усвідомлюється підтекст наступного вислову і дається узагальнена оцінка процесу розуміння [2,с.30].

А.А. Брудний також, аналізуючи психологію читання, розрізняє три рівні або три «лінії» розуміння: перехід від одного елементу знакової системи до іншого, зміна структури змісту свідомості і паралельне створення смислової картини [3]. Тобто, А.А. Брудний в ході розуміння тексту виділяє спеціальний рівень монтажу, який припускає послідовне переміщення від одного щодо закінченого елементу тексту до іншого, розташованого після нього. Прочитаний текст при цьому якби вмонтовується в свідомості з послідовно змінюючими одне одного пропозиціями, абзацами, розділами. Паралельно відбувається перецентровка, тобто переміщення розумового центру ситуації від одного елементу до іншого.

Опираючись на показник глибини розуміння тексту, С.С. Гусев і Г.Л. Тульчинський виділяють три основні рівні розуміння. Перший рівень - «фіксація матеріальної форми знаку», тобто його впізнання, другий - визначення або виявлення соціальної значущості знаку і останній - виявлення особливого смислу, «тобто оцінюючого відношення і переживання» [4, с. 149]. Автори підкреслюють, що центральною в смисловій структурі тексту і соціальної комунікації є соціальна значущість знаку. Виявлення особливого смислу - це не власне розуміння, а «особливий контекст смислової структури, втілений в знакові» і наукове розуміння зростає у міру подолання особливого розуміння. «Навіть в процесі самопізнання людина виходить за межі особливого смислу» [4, с. 150-151].

Класифікацію рівнів розуміння за показником глибини запропонував Л.Д. Добраєв. Він вирізняє такі етапи: початковий, коли предмет належить до найзагальнішої категорії; другий ступінь характеризується знанням загальної категорії предметів і частковим знанням конкретного предмета, що належить до цієї категорії. Іншими словами, йдеться

про те, що в предметі осмислюються лише загальні його особливості. Останній ступінь - це поряд із знанням загальної категорії осмислення загальних та специфічних особливостей об'єкта, які вирізняють його серед інших, подібних до нього.

В.А. Шерковін, описуючи розуміння інформації, що надходить через засоби масової інформації, називає ще два ступені, якими йде його поглиблення. Характерна особливість першого з них - диференційоване осмислення частин або сторін об'єктів та їх взаємозв'язків. Максимальну ж глибину розуміння цієї інформації він визначає як виникнення почуття причетності або ілюзії участі в описуваній події. Щодо тексту найвищим ступенем розуміння є розуміння загальної ідеї твору, яка об'єднує окремі висновки [5. с.32].

Другий важливий показник результату розуміння тексту - повнота його осмислення. Значення цієї характеристики зазначає Ю.А.Шерковін, зростає разом з ускладненням об'єктів (у нашому випадку елементів тексту), збільшенням кількості зв'язків та відношень як між окремими частинами об'єкта, так і між ним та навколишньою дійсністю. Повнота розуміння тексту характеризується осмисленням усіх його частин, усіх тем і підтем у різноманітності їх зв'язків та відношень.

Досить цікавим є психолінгвістичний підхід Н.Л.Мусхелішвілі та Ю.А. Шрейдера. У своїх роботах вони розрізняють 7 рівнів розуміння, беручи до уваги інструктивну та креативну прагматику тексту. Науковці зазначають, що: "Прагматика тексту може бути інструктивною і креативною. Інструктивна прагматика має на увазі, що відтворюваний текст в даному культурному оточенні допускає певну інтерпретацію, описуючи один з можливих станів заздалегідь відомої дійсності. Цей текст несе інформацію про інтерпретовані дані або є чітко певною інструкцією. Прикладом такого тексту може служити опис того, як знайти квартиру знайомого, типові зведення даних, наказ, формула і тому подібне. В цьому випадку (1-й рівень) розуміння є повторення отриманого тексту, а найскладнішим випадком інструктивної прагматики є навчальний текст, розуміння якого перевіряється вимогою переказу. Цей 2-й рівень відповідає учнівському переказу інформаційного тексту.

3-й рівень включає виділення і опис об'єктивно існуючої семантичної структури шляхом формулювання питань, виділення ключових моментів або конспектного запису фактів, що виділяються в тексті. Спроби перекласти текст на природній мові у фактографічний запис на формальній мові, яка використовується в ЕОМ, якраз і відповідає цьому рівню розуміння. . . .

1-й, 2-й і 3-й рівні розуміння тексту спираються на формально виділену структуру і містять її опис; тут ми маємо право говорити про інструктивну прагматику. Інструктивна прагматика можлива лише в текстів, що описують заздалегідь відомі стани дійсності. Ці тексти можуть бути перформативними, тобто міняють дійсність самим фактом свого "вимовлення" або "публікування" автором, який володіє належними повноваженнями. Але ці зміни дійсності повинні передбачатися адресатом, а не створювати нові для нього світи.

Наступний, 4-й рівень розуміння пов'язаний з наявністю в тексті креативної прагматики, коли розуміння тексту припускає творче відтворення смислу. Тексти, що породжують семантику, безумовно, володіють креативною прагматикою, бо описують те, чого раніше не було, те, що адресат не може відтворити формально на основі існуючих знань. Завдання розуміння вимушує адресата звертатися до власних творчих здібностей, до уяви і фантазії, щоб відновити смисл, який породжений отриманим текстом, саме тому, що такий текст породжує семантику - описує раніший стан світу. Це вірно перш за все, по відношенню до художніх текстів, розуміння яких не зводиться до виявлення логіко-семантичної структури. . . .

Отже, 5-й рівень розуміння відноситься до текстів, що породжують семантику і володіють креативною семантикою, коли є сенс говорити про правильне відтворення коментуючих текстів, про вірне розкриття задуму автора, втіленого в тексті. В усякому разі адресат вибирає прийнятну для нього інтерпретацію того, що розуміється.

6-й рівень розуміння також відноситься до текстів, що породжують семантику і що володіють креативною прагматикою. Це випадок, коли породжувані коментуючі тексти в принципі несумісні (додаткові). В цьому випадку розуміння визначається здатністю адресата відтворити взаємно-додаткові (що не погоджуються) тексти. Так відбувається у вищих зразках художніх текстів, що вимагають діалогічного розуміння, а також при спробі розуміння текстів, що належать чужим культурам. . . .

7-й рівень розуміння виникає, коли всі породжувані тексти не дають адекватного збагнення розуміючого, але профанують смисл, що досягається." [6, с. 5-7].

Отже, сутність викладеного дає підстави твердити про те, що процес розуміння тексту як специфічна розумова діяльність, що веде до утворення смислу, здійснюється за допомогою ряду етапів, які вимагають не тільки розвитку розумових, але й творчих здібностей.

В залежності від ступеня перекладу інформації на свою мову С.А. Васильєв розрізняє такі рівні розуміння: 1) рівень коментування (людина здатна прокоментувати засвоєну інформацію, що може здійснюватися і на репродуктивному рівні); 2) рівень тлумачення, інтерпретації (людина здатна тлумачити, роз'яснити смисл чого-небудь); 3) рівень альтернативного тлумачення (людина здатна мотивувати найбільш адекватний варіант з декількох альтернативних тлумачень); 4) рівень популяризації (людина здатна передати зміст наукової або взагалі складної ідеї в загальнодоступній формі).

На основі вищевикладених позицій вчених ми переконуємося в тому, що кожен подальший рівень відрізняється від попереднього перш за все широтою перенесення пізнаного в нові нестандартні умови, коли людина осмислює саму суть пізнаного об'єкту, може аналізувати і роздумувати.

Слід зазначити, що рівень розуміння залежить від самого бажання зрозуміти, тобто воно є функцією потреби. Важливу роль відіграє як інтерес до об'єкта розуміння, так і психічний стан учня (неуважність, відчуженість і, навпаки, впевненість в успіху, загальний оптимістичний настрій).

Рівневий характер розуміння підкреслює і А.А. Смирнов. «Від початкового ступеня, - писав він, - де ми виділяємо в предметі не яку-небудь одну сторону і, причому неістотну для нього, а деяку випадкову ознаку, ми переходимо до вищих рівнів розуміння, розкриваючи різні сторони предмета, більш суттєві для нього, виявляючи різноманітніші його зв'язки з іншими предметами, явищами реального світу» [7, с.168].

Опираючись на критерій виразності розуміння А.А. Смирнов розрізняє наступні рівні розуміння: 1) попереднє розуміння (смутилі натяки на розуміння, зародження розуміння); 2) смутне розуміння (розуміння вже є, але ще в найзагальнішому, нерозгорненому, невизначеному вигляді); 3) недостатньо виразне розуміння (людина ще не може висловити смисл сприйнятого); 4) виразне розуміння (людина може викласти сприйняте іншій, але в основному репродуктивно, тобто близько до тексту оригіналу); 5) повне розуміння (сприйняте перекладається своєю мовою, піддається творчій переробці; викладу своїми словами).

Треба сказати, що класифікація рівнів розуміння розрізняється за глибиною і виразністю, а також не завжди відповідає реальній картині розуміння. Адже можна зрозуміти неглибоко, але виразно, і навпаки.

Мабуть, все ж таки початковим рівнем, точкою відліку повинен служити рівень, де розуміння межує з нерозумінням, але коли суб'єкт усвідомлює своє нерозуміння і прагне його подолати. Нерозуміння об'єктивне і воно протистоїть психологічно і соціально розумінню.

У проаналізованих нами працях науковців робляться різні спроби класифікації рівнів розуміння тексту. Але у всіх класифікаціях зберігається уявлення про трирівневу організацію: 1. поверхневому значенню тексту відповідає сприйняття форми, розуміння широкого значення; 2. глибинному - розуміння непрямого значення, підтексту; 3. смисловому - розуміння смислу, сприйняття концепту.

Таким чином, уявлення про рівневу організація художнього твору дозволяє структурувати розуміння, встановити порядок сходження від нижчого шару до вищого. Вищий рівень розуміння смислу при цьому трактується як "Глибинний смисл тексту", його концепт, авторський задум, ідейний зміст, який співвіднесений з вищими цінностями і кінцевою метою людського буття.

Опис та обговорення результатів дослідження. Отже, в процесі розуміння читач проходить кілька стадій від нерозчленованого, дифузного сприймання до осмислення всіх його елементів в їх зв'язках і відношеннях. Завершується цей процес проникненням у глибинну семантику тексту, виділенням його головної ідеї, основного концепту. Процес розуміння може завершитися на одній з проміжних стадій, у цьому разі розуміння буде недосить повним або недосить глибоким.

Проникнення в глибинну семантику повідомлення - мета процесу розуміння, який, за визначенням Г.П.Щедровицького та О.Г.Якобсон, є смисловою організацією знакової форми тексту, тобто відновленням структури смислу, закладеного в текст процесом мислення [5, с. 32].

Головні етапи цього процесу такі:

1. Впізнавання мовного сигналу. На цьому етапі читач установлює сам факт наявності друкованого тексту, який він має сприйняти та зрозуміти.

2. Вичленування із загального потоку тексту об'єктів сприймання, тобто того, що можна сприйняти. На цьому етапі виділяються знайомі елементи - слова, терміни, словосполучення. З цією метою читач порівнює елементи, що містяться в тексті, з еталонами, які зберігаються в пам'яті, та "впізнає" їх. Під час читання тексту рідною або іноземною мовою, якою він добре володіє, цей процес перебігає несвідомо. Однак, коли текст сприймається мовою, що нею читач володіє недостатньо, процес, як правило, усвідомлюється і уповільнюється. У цьому разі доводиться звертатися до додаткових джерел інформації - словників, консультацій; осмислений такого тексту потребує роздумів читача тощо. Те саме відбувається, коли сприймається складний текст, що містить спеціальні терміни, незнайомі іноземні слова рідною мовою.

3. Структурування тексту - наступний етап його розуміння. Здійснюючи його, читач виділяє окремі частини, які містять закінчену думку, - текстові елементи.

4. Смислове групування матеріалу. На цьому етапі читач поєднує в своїй свідомості окремі текстові елементи в підтеми або теми.

5. Компресія тексту. Результат смислового групування – виділення «смислових опорних пунктів" або "смислових віх". Цей етап – уже власне розуміння тексту, бо "смислові опорні пункти" є носіями узагальненого змісту окремих частин тексту /смислових тем/ та створюють схему/у внутрішньому мовленні/, в яку переводиться зміст повідомлення.

6. Семантична зважування елементів тексту. На цьому етапі читач, виконавши операцію переструктурування, виділяє семантично значущу інформацію. Н.Вінер вважав, що систему, яка приймає інформвцію, можна спрощено описати як систему фільтрів, що перегороджують канал інформації та "просіюють" інформацію, що надходить ззовні [3].

Таким чином, читач мов би "розшаровує" попередньо скомпресовану до "смислових опорних пунктів" інформацію на значущу для нього та надмірну або неістотну. При цьому семантично значуща інформація також не однорідна і має різну вагу, що може не відповідати її місцю у вихідному повідомленні. Тому тексти, які надходять на вихід /відтворюються читачами/, не завжди синонімічні вихідному повідомленню, що й зумовлює іноді різні тлумачення його змісту. Щоб уникнути цього, автори часто вводять у текст рефлексивну інформацію, яка є ніби маркером, показчиком семантично значущої інформації. Вважаємо, що саме фіксування уваги читача на семантично значущій інформації - основний засіб керування процесом розуміння, який здійснюють автори навчальних, наукових і науково-популярних текстів.

7. На останньому етапі, що завершує процес розуміння тексту, виділяється його головна ідея, концепт. Іншими словами, виділяється смисл тексту, що являє собою скомпресовану форму його основного змісту, тобто нове якісне утворення.

Етапність смислоутворення дозволяє говорити про багаторівність процесу розуміння в цілому. Психолінгвісти вважають, що смисловий аналіз розпочинається з розшифровки елементарних фрагментів тексту – окремих слів, словосполучень та речень (на рівні співвідношення форми елементарних мовних одиниць та їх змісту, лінгвістичний рівень), потім відбувається встановлення зв'язку між проаналізованими фрагментами (на рівні співвідношення власних смислів, семантичний рівень), пізніше здійснюється співвідношення сукупності смислів формі їх вираження, вивчається ієрархія смислів (структурно-семантичний рівень), наступним етапом є розуміння тексту з відображеною ним дійсністю (герменевтичний рівень) та зв'язку з внутрішнім світом сприймаючого текст суб'єкта (психологічний рівень).

Висновки. В психолінгвістиці розуміння смислу тексту відбувається на різних етапах мисленнєвого процесу: спочатку – розуміння загального смислу на елементарному рівні, потім осмислення значень та їх формальне презентування та останнім етапом є смислове узагальнення на високому рівні. Останній етап смислового аналізу тексту залежить від особливостей суб'єкта пізнавальної діяльності, наявності в нього відповідних навиків роботи з текстовою інформацією, сформованості «апарату розуміння».

Література:

- 1.Блонський П.П. Развитие мышления школьника. Изб. пед. и психол. соч. В 2т. Т.2 – М.: Педагогика, 1979. – С. 5-117
- 2.Иванова В.П. Понимание научного текста как фактор формирования интеллектуальной культуры студентов [Электронный ресурс] : Дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. – М.: РГБ, 2005. (Из фондов Российской Государственной библиотеки).
- 3.Брудный А.А. Понимание как компонент психологии чтения. // Проблемы социологии и психологии чтения. – М., 1975. – С. 68-73
- 4.Гусев С.С. Тульчинський Г.Л. Проблема понимания в философии. – М.: Политздат, 1985. – 192с.
- 5.Чепелева Н.В. Психологія читання тексту студентами вузів. – К.: Либідь, 1990. – 98с.
- 6.Мухелишвили Н.Л., Шрейдер Ю.А. Постижение versus понимание //Семиотика: Труды по знаковым системам. Вып.23. Тарту.1989.-XXIII.- (Уч. зап. ТГУ, Вып. 855).- С.5-7
- 7.Смирнов А.А. Проблема психологии памяти. Избр. психол. пр. В 2 т. Т.2 – М.: Педагогика, 1987. – 342с.

УДК 378.147

Лисак Л. К.

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА – ОДНА ЗІ СКЛАДОВИХ ЧАСТИН ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Фахівцем з великої літери можна вважати ту людину, яка не лише володіє високою кваліфікацією, а й є духовно багатою, творчою особистістю, про ще піде мова у даній статті.

Перед нами, викладачами української мови технічних ВНЗ, стоїть важливе завдання – навчити студентів, майбутніх фахівців, мовної культури, яка є однією зі складових частин професійної культури. Фахівцем з великої літери можна вважати ту людину, яка не лише володіє високою кваліфікацією, а й є духовно багатою, творчою особистістю. Формування такого фахівця дедалі більше пов'язується з глибоким опануванням української мови, її тонкощами, таїною як усного, так і писемного професійного мовлення.